

КОНЦЕПТЪТ *РАЗКАЯЛИ СЕ БЛУДНИЦИ* В ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК*

ВАНЯ МИЧЕВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
v.micheva@gmail.com

В това проучване се представят езиковите и семантичните реализации на концепта *разкаjali се блудници*. Използван е езиков материал, ексцерпиран от старобългарските класически произведения и други оригинални съчинения от IX–XI в. и от житията на светиците в Бдинския сборник от XIV в. Анализирани са словосъчетания и изречения, които вербализират концепта *разкаjali се блудници*, и тяхната употреба в различни културни контексти с оглед на връзката им с християнската идея, че всеки грешник може да се спаси, защото Бог е милостив.

Ключови думи: жени светици разкаjali се блудници, християнски идеи, история на българския книжовен език

THE CONCEPT OF THE *PENITENT HARLOTS* IN THE HISTORY OF THE BULGARIAN LITERARY LANGUAGE

VANYA MICHEVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
v.micheva@gmail.com

The paper explores the linguistic and semantic realisations of the cultural concept of the *penitent harlot*. The author offers an analysis of linguistic data excerpted from classical Old Bulgarian manuscripts and other original works from the 9th–11th century, as well as from the lives of women saints in the Bdin Collection from the 14th century. The phrases and sentences that represent the concept of the *penitent harlot* and their distribution in different cultural contexts are studied in relation to the Christian idea that, as God is merciful, every sinner can be saved through repentance.

Keywords: women saints penitent harlots, Christian ideas, history of the Bulgarian literary language

*Статията е подготвена в изпълнение на Националната научна програма „Културно-историческо наследство, национална памет и обществено развитие“, финансирана от МОН.

Женската греховност и святост се дискутират в християнската книжнина от векове. И в средновековната българска литература тази тема е част от концептуалното съдържание на различни по тип текстове. Тя присъства и в научните изследвания (Томова ред./Tomova ed. 1995; Милтенова, Томова, Станкова ред./Miltenova, Tomova, Stankova ed. 2008; Ангушева/Angusheva 2013). Ги Бештел, виден френски историк, посвещава монография на мястото на жената в историята на християнския свят, като посочва четири типа жени, свързани с Бога: блудницата, вещицата, светицата и наивницата (Ги Бештел/Gi Beshtel 2016). Оказва се, че освен тези четири типа съществува и един смесен: блудницата светица, този тип играе много важна роля в съграждането на християнската концепция за човека грешник, който може да се спаси с осъзнаване на греха си.

В това проучване се представят семантичните и езиковите реализации на концепта *разкаjali се блудници* в историята на българския книжовен език от възникването му през IX–X в. до XIV в. Ексерциран е материал от класически и оригинални старобългарски съчинения (Старобългарски речник/Starobalgarski rechnik 1999, 2009; Климент Охридски/Kliment Ohridski 1970; Давидов/Davidov 1976), от Бдинския сборник от 1360 г. (Bdinski zbornik 1973) и от произведенията на Патриарх Евтимий (Kaľuźniacki 1901).

1. Концептът *разкаjali се блудници* в старобългарските текстове

Концептът *разкаjali се блудници* се утвърждава в християнската култура най-вече в учението на Исус, който идва да спаси цялото човечество заради първородния грях на Адам и Ева и заради всички беззакония, извършени от хората в техния вековен път. В Стария Завет този концепт не е ключов. В старобългарските текстове присъстват $\text{^}\text{Б}\text{^}\text{Л}$. $\text{+}\text{X}\text{^}\text{A}$ (Битие 34.31, Премъдрост на Исуса, син Сирахов 9.3), .. $\text{^}\text{Л}$ $\text{+}\text{X}\text{^}\text{A}$ (Пророк Йезекиил 16. 32, 23.45, Пророк Осия 3.1), $\text{^}\text{A}$.. $\text{^}\text{Л}$ $\text{+}\text{X}\text{^}\text{A}$ (Притчи Соломонови 18.23), но всички употреби са с отрицателни конотации – поведението на такива жени се осъжда. Единствено $\text{^}\text{Б}\text{^}\text{Л}$. $\text{+}\text{X}\text{^}\text{A}$ $\text{^}\text{A}\text{^}\text{X}$ (Иисус Навин 2. 1–21) може да се смята за покаяла се блудница, защото помага на двама съгледвачи на Исус Навин и така успява да спаси цялото си семейство от смърт. Тя се причислява към рода на Исус Христос според Евангелието от Матей (1.5). Мнението на богословите не е съвсем категорично. Повечето я възприемат като разпътна жена, която е осъзнала греховете си и е заживяла праведно. Това мнение се изгражда въз основа на названието $\text{^}\text{Б}\text{^}\text{Л}$ $\text{+}\text{X}\text{^}\text{A}$, което винаги придружава името ' $\text{^}\text{A}\text{^}\text{X}$. Липсват други сведения за нея. Точно затова се появява и друго тълкуване на прозвището. Глаголът $\text{^}\text{Б}\text{^}\text{Л}$ + е с първо значение 'скитам', а субстантивираното сегашно деятелно причастие означава 'скитаният' (Старобългарски речник/Starobalgarski rechnik 1999: 93). Въз основа на тази семантика ' $\text{^}\text{A}\text{^}\text{X}$ се определя като жена, която се грижи

В Бдинския сборник Мария, племеницата на Авраам, има различен път на превъзможване на греха. Първоначално тя живее като монахиня при своя роднина Авраам и е толкова предана на всички божествени предписания, че е наречена с типичните за агиографската литература: *Мъдростна и чиста* (44.11). С намесата на дявола загубва девството си и се самооценява като голяма грешница, която не е достойна повече да живее: *Грешница съм аз, грешница съм аз* (44. 27, 28; *Грешница съм аз* . . . *Грешница съм аз* . . . *Грешница съм аз* . . . 45. 15, 16). Но въпреки осъзнаването на греха, Мария не тръгва по пътя на очистването, а напротив: криейки се от Авраам, тя става блудница в една страноприемница, в която изкарва прехраната си, като приема при себе си пътници. На езиково равнище в тази част на агиографския текст се противопоставят две номинации: *Мъдростна и чиста* (48. 18–19 за проституиращата Мария и *Мъдростна и чиста* (51. 8–9 за черноризицата Мария. За блудницата се открива и: *Мъдростна и чиста* (51. 27–28). Нейното спасение не е резултат от лично решение, а от намесата на Авраам, който я намира и убеждава, че Бог ще ѝ прости, колкото и много беззакония да е извършила. Разкажанието и изкуплението на Мария са представени като дълбока личностна трансформация – в усамотение, без никакви дейности, само в молитви, сълзи и денонощни бдения тя успява да заслужи опрощение от Бог. И отново е назована: *Мъдростна и чиста* (54. 17). По този начин Мария се връща към първоначалното си битие на праведница, а нейното житие става още едно доказателство за силата на разкажанието и милосърдието на Бога. Нейният пример на вяра и служене на Бога се възприема и от други хора: *Мъдростна и чиста* (54. 11).

В Бдинския сборник *Мъдростна и чиста* е наречена и Таисия (132.20). Най-важното ѝ качество, подчертано от житиеписеца в началото на текста, е физическата ѝ красота: *Красотата ѝ* . . . 130. 8. Трикратно в текста е употребена лексемата *Красота* (132. 10, 12, 16) с едно от по-редките си значения, засвидетелствано още в Супрасълския сборник в подобен контекст: добротата, тоест красотата, на Сузана събужда плътски желания у старейшините (135.5). В историята на средновековната християнска книжнина постепенно *Красота* загубва тази семантика и се утвърждава като номинация на най-значимите християнски ценности – милосърдието на Бога, праведността и добродейността на хората и добруването в рая (вж. по-подробно Мичева/Micheva 2015). Християнската идея, че женската красота погубва мъжете, е вербализирана два пъти в Житието на св. Таисия: . . . *Красота* . . . *Красота* . . . *Красота* (130. 16–17; *Красота* . . . *Красота* (131. 11). Всъщност истинският виновник за блудническата съдба на Таисия не е хубостта ѝ, а нейната майка, която използва физическата привлекателност на дъщеря си, за да печели пари, и я завежда в „място пагубно“ съвсем млада. Раз-

казвачът нарича действията на Таисия . . . 131. 17, а монахът Пафнот/Пафнутий, който я спасява от това място, я определя като нечиста с трикратно повторение на репрезентанти на концепта *нечистота*: . . . 132. 2–3 (вж. по-подробно Мичева-Пейчева/Micheva-Peycheva 2013, 2016). Избавлението идва с искреното разкаяние, което продължава три години в единична, тъмна, запечатана с олово килия в пост, бдение и молба за милост от Бога. Важното е, че човеколюбецът Бог приема покаянието ѝ и я дарява с „венец нетленен“ и с „небесно царство“, като я причислява към всички „Божии угодници“, тоест към праведниците. В този текст не се разказва за конкретни хора, които израстват духовно и се приближават до Бога под въздействие на примера на разкаялата се блудница, както при Теодора и Мария на Авраам. Но се изтъква огромната дарба на Исус да спаси всеки, който се покае като Таисия. На езиково равнище тази сила на Исус се изразява с антонимите, които представят трансформацията на блудницата Таисия в Божия угодница: . . . 133. 7–8).

Най-разпространено в средновековната книжнина е Житието на Мария Египетска. Според проучванията на М. Димитрова (Dimitrova 1995) и Б. Велчева (Velcheva 1996) текстът на Житието на Мария Египетска е преведен от гръцки на български през най-ранния период на старобългарската книжнина, не по-късно от X в. Съществуват два превода, като вторият вероятно е от XIII или XIV в. Най-ранните запазени преписи са от XIV в., един от тях е тъкмо в Бдинския сборник. Мария Египетска е друг тип разкаяла се блудница. Нейният грях е различен, тя въвлича много мъже в греховна плътска връзка не за пари, а поради ненаситно желание. Нейното разкаяние е в пост и молитва, но в пустинята, а не в килията на манастир.

В своята изповед пред монаха Зосима Мария казва за себе си, че е „родена в Египет“. Падението ѝ започва още на 12 години, когато напуска родителите си и бяга в друг град, нарушавайки един от основните постулати на християнството. Може да се каже, че единствено в агиографския текст за Мария Египетска са описани подробно нейните похождения, в останалите три текста те са само маркирани, евфемистично назовани: . . . за Мария на Авраам, която загубва девствеността си; . . . за Теодора, която изневерява на мъжа си; . . . за Таисия, която много мъже желаят. А Мария от Египет сама признава искрено своите грехове: . . . 185. 5; . . . 185. 5–6; . . . 185. 9–10; И желание имѣхъ неситно и неодоудръжканно равеніе вьсегда въ тилѣнни валати се. То же мнѣхъ жизнь, еже вьсегда творити доволіе телесное 172. 15–17; А

⊕:ΛΛ⊕ ... /⊕ΛγίΛ⊕ . /ΛX .. ΛΛ ΛΛ 186. 26; Λ ^ ⊕γί:Λ⊕ ⊕ . ⊕ .
 ... #⊕⊕⊕ . Λ ΛΛ#ΛΛ . ⊕Λ . #, ⊕ ΛΛΛ ⊕⊕ . ΛΛ . Λ /⊕Λ 187. 10–11.

Тази многословност не е случайна, тя е израз на авторовата концепция, че дори и такива тежки прегрешения могат да бъдат изкупени. И ако за времето от X–XIV в. тези средства са били допустими и необходими с оглед на християнската идея за милосърдието на Бога, за нормите на съвременната църква те вече са неприемливи, защото в повечето жития на Мария Египетска, публикувани на новобългарски език, тези описания са съкратени. В Житието на официалния сайт на Българската православна църква например е казано само: „Сред съблазните на големия и разкошен град аз изгубих своето девство и се отдадох на лекомислен и порочен живот“.

Мария се самоназовава: Λ x . Λ 183. 19, 197. 14; Λ x . ⊕⊕Λ 182. 14, 189. 23; #⊕ ΛΛ x . Λ 181. 5, 18–19; ΛγίΛ ⊕⊕Λ 188. 13, 193. 20. Номинациите са типични и се повтарят в цялата средновековна книжнина. Виновникът за нейната съдба е отново дяволът, макар че това се разбира само от контекста: Мария е наречена Λ γίΛΛΛ γί 184.20; а този, който ѝ праща изкушения в пустинята, е: Λ/⊕Λ ⊕⊕ 192. 12, . ⊕:⊕Λ . 183. 24 – две лексеми за сатаната в старите съчинения. Мария от Египет добре осъзнава греховността си след момента на просветление, който се случва в сакрално време и място – празника Въздвижение на честния кръст в църквата. Помощница на блудницата по пътя на изкуплението е св. Богородица. А изпитанията, които водят до опрощение, са много: 47 години пустиножителство без никакъв контакт с хора, в студ, пек, глад, жажда, непрекъснати молби, плач, денонощно лежане на земята без движения; като първите 16 години в тежка борба за преодоляване на телесните нужди от хубава храна, вино, любовни песни, плътски връзки. В края на пътя тя е достигнала светостта, защото има пророчески способности – назовава Зосима по име и знае битието му; познава библейските книги, без да е учила четмо и писмо; владее чудодейни дарби като издигане във въздуха, ходене по вода, усмиряване на диви зверове, преминаване на огромни разстояния за кратко време. Важна е и божествената санкция – Бог се е погрижил тялото ѝ да остане незасегнато от тленността, за да може Зосима да го погребее след една година. Така блудницата Мария Египетска се приобщава към светите хора. Със своето изключително разкаjание, търпение и вярно служене на Бога тя помага на духовниците в манастира на Зосима да достигнат още по-висока степен на приближаване до Бога, а на техния игумен дава разум да усъвършенства манастирските правила.

В последните десетилетия на XIV в., малко след съставянето на Бдинския сборник в Бдин/Видин, Патриарх Евтимий пише своите оригинални произведения в Търново. Сред тях има и посветени на жени: Житие на св. Петка, Житие на св. Филотея, Похвално слово за св. Неделя и Похвално слово за св. Елена и св. Константин. Той избира като образци за подража-

за Теодора; за Мария на Авраам; за Таисия и за Мария Египетска. Всяка от тях променя хората, докоснали се до нея по някакъв начин. Блудниците светици са образец, който предизвиква вярващите да се издигнат по-близо до праведността. Семантичните и езиковите реализации на концепта доказват, че темата за разкажалите се блудници в средновековната книжнина се обогатява. В евангелския текст се защитава идеята, че всеки грешник може да приеме християнството, а в Бдинския сборник тезата се съотнася с новите реалности – всеки християнин, и най-големият грешник, може да заслужи Божието опрощение с покаяние и изкупление на греха. Освен това жанровата специфика на Бдинския сборник мотивира избора точно на героини със съдба на разкаjali се грешни жени, за да въздейства върху женската аудитория, за която е предназначен. Така всяка епоха и всеки жанр внасят нещо специфично в съдържанието и вербализациите на ключовия християнски концепт *разкаjali се блудници*.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангушева 2013: *Ангушева, А.* Култовете към жените-светици в средновековна България: Два компаративни прочита. – В: *Светци и свети места на Балканите: Материали от международната конференция, София, 14–16 юни 2012. 2. История, културна антропология, изкуствознание.* София, „Боян Пенев“, с. 129–156.
- Велчева 1996: *Велчева, Б.* Ранният славянски превод на Житието на Мария Египетска в един ръкопис от XV в. – *Старобългаристика*, № 3, с. 30–54.
- Георгиева 1998: *Георгиева, Н.* Съставителската концепция на Бдинския сборник, образованите владетелски съпруги и техните книги. – В: *Медиевистика и културна антропология.* Сборник в чест на 40-годишната творческа дейност на проф. Донка Петканова. София, Изд. „Мнемозина“, с. 258–281.
- Бештел 2016: *Бештел, Ги.* Четирите жени на Бог: блудницата, вещицата, светицата, наивницата. София, „Изток–Запад“.
- Давидов 1976: *Давидов, А.* Речник индекс на Презвитер Козма. София, Издателство на БАН.
- Климент Охридски 1970: *Климент Охридски.* Събрани съчинения. Том първи. Обработили Б. Ст. Ангелов, Хр. Кодов. София, Издателство на БАН.
- Милтенов 2013: *Милтенов, Я.* *Conversio Taisiae* (ВНГ 1696) в славянската ръкописна традиция. – *Старобългарска литература*, 47, 1, с. 46–59.
- Милтенова, Томова, Станкова 2008: *Милтенова, А., Е. Томова, Р. Станкова* (ред.). *Християнска агиология и народни вярвания. Сборник в чест на ст.н.с. Елена Коцева.* София, „Изток–Запад“.
- Мичева 2015: *Мичева, В.* Картината на света в езика на новобългарските дамскини. София, Изд. „ДиоМира“.

- Мичева-Пейчева 2013: *Мичева-Пейчева, К.* Сблъсъкът на чистотата и нечистотата в българската култура и език. София, „Валентин Траянов“.
- Мичева-Пейчева 2014: *Мичева-Пейчева, К.* Образът на чистата жена в старобългарското житие на св. Теодора и в традиционната култура. – *Известия на ИБЕ*, книга XXVII, София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 161–174.
- Мичева-Пейчева 2016: *Мичева-Пейчева, К.* Сакрална чистота и профанна нечистота. Saarbrücken, LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Старобългарски речник 1999, 2009: *Старобългарски речник*. Т. I (1999). Т. II (2009). София, Издателство „Валентин Траянов“.
- Томова 1994: *Томова, Е.* (ред.). Жени светици в източното православие. София, „Карина М“.
- Bdinski zbornik 1973: *Scharpe, J. L., Vyncke F.* Bdinski zbornik. Bruges, De Tempel.
- Dimitrova 1995: *Dimitrova, M.* Mary of Egypt in medieval Slavic Literacy. – In: *Byzantinoslavica* 56, № 3, pp. 617–623.
- Kałużniacki 1901: *Kałużniacki, E.* Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375–1393). Wien.
- Petrova 1999: *Petrova, M.* Holy harlots from the Bdinski Sbornik. Some observations on the functions of the lives of Mary of Egypt, Thais and Maria, Abraham's niece, within the Slavic tradition. – *Annual of Medieval Studies at CEU*, 1997–1998, pp. 273–282.

REFERENCES

- Angusheva 2013: *Angusheva, A.* Kultovete kam zhenite-svetitsi v srednovekovna Bulgaria: Dva komparativni prochita. – In: *Svetitsi i sveti mesta na Balkanite: Materiali ot mezhdunarodnata konferentsia, Sofia, 14–16 yuni 2012. 2. Istoriya, kulturna antropologiya, izkustvoznanie*. Sofia, „Boyan Penev“, s. 129–156.
- Beshtel 2016: *Beshtel, Gi.* Chetirite zheni na Bog: bludnitsata, veshitsata, svetitsata, naivnitsata. Sofia, „Iztok-Zapad“.
- Bdinski zbornik 1973: *Scharpe, J. L., Vyncke F.* Bdinski zbornik. Bruges, De Tempel.
- Davidov 1976: *Davidov, A.* Rechnik indeks na Prezviter Kozma. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Dimitrova 1995: *Dimitrova, M.* Mary of Egypt in medieval Slavic Literacy. – *Byzantinoslavica* 56, № 3, pp. 617–623.
- Georgieva 1998: *Georgieva, N.* Sastavitelskata kontseptsiya na Bdinskiya sbornik, obrazovanite vladetelski saprugi i tehните knigi – In: *Medievistika i kulturna antropologiya*. Sbornik v chest na 40-godishnata tvorcheska deynost na prof. Donka Petkanova. Sofia, „Mnemozina“ s. 258–281.
- Kałużniacki 1901: *Kałużniacki, E.* Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375–1393). Wien.
- Kliment Ohridski 1970: *Kliment Ohridski*. Sabrani sachineniya. Tom parvi. Obrabotili B. St. Angelov, Hr. Kodov. Sofia, Izdatelstvo na BAN.

- Miltenov 2013: *Miltenov, Ya.* Conversio Taisiae (BHG 1696) v slavyanskata rako-pisna traditsiya. – *Starobalgarska literatura*, 47, 1, s. 46–59.
- Miltenova, Tomova, Stankova 2008: *Miltenova, A., E. Tomova, R. Stankova* (ed.). Hristiyanska agiologiya i narodni vyarvaniya. Sbornik v chest na st.n.s. Elena Kotseva. Sofia, „Iztok–Zapad“.
- Micheva 2015: *Micheva, V.* Kartinata na sveta v ezika na novobalgarskite damaskini. Sofia, „DioMira“.
- Micheva-Peycheva 2013: *Micheva-Peycheva, K.* Sblasakat na chistotata i nechistotata v balgarskata kultura i ezik. Sofia, „Valentin Trayanov“.
- Micheva-Peycheva 2014: *Micheva-Peycheva, K.* Obrazat na chistata zhena v starobalgarskoto zhitie na sv. Teodora i v traditsionnata kultura. – *Izvestia na IBE*, kniga XXVII, Sofia, Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“ s. 161–174.
- Micheva-Peycheva 2016: *Micheva-Peycheva, K.* Sakral'naya chistota i profannaya nechistota. Saarbrücken, LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Petrova 1999: *Petrova, M.* Holy harlots from the Bdiniski Sbornik. Some observations on the functions of the lives of Mary of Egypt, Thais and Maria, Abraham's niece, within the Slavic tradition. – *Annual of Medieval Studies at CEU*, 1997 – 1998, pp. 273–282.
- Starobalgarski rechnik 1999, 2009: *Starobalgarski rechnik*. T. I (1999). T. II (2009). Sofia, Izdatelstvo „Valentin Trayanov“.
- Tomova 1994: *Tomova, E.* (red.). Zheni svetitsi v iztochnoto pravoslavie. Sofia, „Karina M“.
- Velcheva 1996: *Velcheva, B.* Ranniyat slavyanski prevod na Zhitieto na Maria Egipetska v edin rakopis ot XV v. – *Starobalgaristika*, XX, № 3, s. 30–54.

✉ Доц. д-р Ваня Мичева

Секция за история на българския език

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“

Българска академия на науките

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Assoc. Prof. Vanya Micheva, PhD

Department of History of Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria

Публикувано: 30 юни 2020